

Dominik Wolski

**DOCHODZENIE ROSZCZEŃ WYNIKAJĄCYCH
Z UMÓW O ŚWIADCZENIE USŁUG TURYSTYCZNYCH
W ASPEKCIE MIĘDZYNARODOWYM**

Abstract: Tourism is nowadays predominantly international. This trend was begun somewhere about the second half of 20th Century and there is not any indications towards change it at the moment. This is not only a consequence of integration of European Union states, including free flow of person, but also still progressive globalization process. Therefore, the majority of contracts within the scope of tourist services is cross-border or includes international component. On the background of this type of contracts can arise tourist's claims against tourist services providers as well as the latter against their subcontractors (hotel owners, tourist guides, carriers, etc.). Taking into account practical aspects in case of coming to existence these kind of claims, there is usually necessary to considered two main points. It has to be determined both law applicable to the contract and competent court. Mentioned above point of view is practical, because in accordance with the views of doctrine, law applicable to the legal relationship shall be considered ir-respectively, even if the relationship does not include any foreign components.

To consideration both cases mentioned above normally will be appropriate European Union acts applicable directly. In relation to the applicable law it is Regulation (EC) 593/2008 of the European Parliament and Council of 17 June 2008 on the law applicable to contractual obligations (Rome I). Competent court shall be considered in accordance with Council Regulation (EC) No 44/2001 of 22 December 2000 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters (Brussels I).

The majority of tourist services contracts is concluded by consumers, what was reflected in mentioned regulations as well. From the application of those regulations as well as previous acts (especially Brussels Convention) aroused a lot of particular questions and interpretational issues. Both the views of doctrine and jurisprudence, especially judgments of the Court of Justice of the European Union are very useful to consideration mentioned issues. This article was dedicated questions arising from the consideration of applicable law and competent court with respect to contracts on tourist services.

Key words: tourism, international, globalization, tourist services contract, claims, conflict of laws, proper law, competent court

Wprowadzenie

Turystyka w czasach współczesnych w przeważającej mierze ma charakter międzynarodowy i transgraniczny. Jest to wynik szeregu procesów, w tym także w zakresie prawa, które zachodzą w Europie i na świecie od połowy XX w. i nic nie wskazuje na to, aby ten trend miał ulec zmianie. Na kontynencie europejskim, w szczególności w Unii Europejskiej, za główne impulsy ich zaistnienia i rozwoju uznać należy tworzenie rynku wewnętrznego¹ oraz swobodny przepływ osób w ramach strefy Schengen². W szerszej perspektywie zaobserwować można stale postępujący proces globalizacji, a dzięki Internetowi – nieograniczone wręcz możliwości wymiany informacji o świecie. Można więc powiedzieć, że świat „kurczy się” z każdym dniem w odczuwalny sposób. Do tego dodać należy coraz większą otwartość mieszkańców poszczególnych państw na inne kraje i odmienne kultury oraz chęć odwiedzania i poznawania zwyczajów najodleglejszych nawet zakątków globu. Skutkiem jest stale rosnąca liczba turystów podróżujących po całym świecie, zarówno w formie zorganizowanej, jak i indywidualnej. Umiedzynarodowienie turystyki ma znaczący wpływ na gospodarkę wielu państw, stanowiąc nierzadko główny jej sektor przynoszący znaczącą część produktu narodowego.

Wpływ międzynarodowego charakteru turystyki na gospodarkę zarówno w odniesieniu do poszczególnych państw, jak i w szerszej perspektywie, to jednak nie jedyny aspekt tego zagadnienia. Nie ulega bowiem wątpliwości, że turystyka międzynarodowa wywołuje także bardzo znaczące konsekwencje w dziedzinie prawa. Z drugiej strony także prawo – poprzez swoje regulacje – ma znaczący wpływ na kształtowanie się stosunków w tym zakresie, w tym realizację uprawnień poszczególnych podmiotów działających na rynku. Z uwagi na to, że usługi

---

¹ Art. 3 ust. 3 Traktatu o Unii Europejskiej (TUE) z 7 lutego 1992 r., który wszedł w życie 1 listopada 1993 r., następnie wielokrotnie zmieniany i uzupełniany, obecnie obowiązuje w wersji przyjętej Traktatem z Lizbony, zmieniającym Traktat o Unii Europejskiej i Traktat Ustanawiający Wspólnotę Europejską z 13 grudnia 2007 r. (wersja skonsolidowana: Dz.Urz. UE z 2010 r., Nr C 83, s. 47), który wszedł w życie 1 grudnia 2009 r.

² Układ w sprawie stopniowego znoszenia kontroli na wspólnych granicach, zawarty 14 czerwca 1985 r. (Dz.Urz. UE z 2000 r., Nr L 239/13).

turystyczne mogą być obecnie świadczone prawie w każdym miejscu na świecie, często towarzyszy im element międzynarodowy (Gneta 2002: 37). Stosunki prawne w ramach świadczenia usług turystycznych mogą, biorąc pod uwagę ich międzynarodowy charakter, przybrać zasadniczo dwojaką postać. Mogą to być umowy zawierane przez podmioty znajdujące się (mające siedzibę lub miejsce zamieszkania) w jednym państwie, ale realizowane na terytorium innego (np. polski turysta zawiera umowę o imprezę turystyczną z organizatorem turystyki³ mającym siedzibę w Polsce, obejmującą wyjazd do Włoch) lub zawierane przez podmioty znajdujące się w różnych państwach (transakcje typu *cross-border*), realizowane w jednym z nich lub w państwie trzecim (np. angielski turysta zawiera umowę o imprezę turystyczną z polskim organizatorem turystyki, obejmującą wyjazd do Egiptu). Zaobserwować można również stały wzrost liczby transakcji zawieranych *on line* (zob. Majewski 2010).

Zarówno pierwszy, jak i drugi rodzaj wymienionych stosunków prawnych należy do kategorii tzw. stosunków prawnych z elementem obcym⁴. Będą one miały charakter międzynarodowy, jaki ma większość umów zawieranych obecnie w ramach świadczenia usług turystycznych. Na tle realizacji tego rodzaju umów często pojawiają się roszczenia wynikające z ich niewykonania lub nie należytego wykonania. Turyści nierzadko zgłaszają swe zastrzeżenia dotyczące niewłaściwego standardu usług lub braku ustalonych umową elementów w realizowanej przez organizatora imprezie turystycznej. Roszczenia mogą pojawić się również pomiędzy organizatorem turystyki a podmiotami, którymi posługuje się w wykonaniu imprezy turystycznej (właściciele hoteli, przewodnicy, przewoźnicy itd.). Również w takich przypadkach pojawi się kwestia możliwości dochodzenia roszczeń wynikających z zawartej umowy. Biorąc pod uwagę międzynarodowy charakter stosunku prawnego, na samym początku należy rozstrzygnąć dwie kwestie. Pierwszą jest ustalenie prawa właściwego dla rozstrzygnięcia danej sprawy⁵. Drugim zagadnieniem będzie ustalenie właściwego sądu. Jest to obszar regulacji norm kolizyjnych, wchodzących w skład prawa prywatnego międzynarodowego oraz norm określających właściwą jurysdykcję w przypadku stosunków prawnych z elementem obcym. Z uwagi na fakt, że stosunki prawne w ramach świadczenia usług turystycznych w przeważającej mierze zawierane są z konsumentami, bardzo istotnym momentem będzie również uwzględnienie norm służących ochronie konsumenta jako słabszej strony stosunku zobowiąza-

³ Zgodnie z art. 3 pkt 3 ustawy z 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych (tekst jednolity: Dz.U. z 2004 r. Nr 223, poz. 2268), przedsiębiorca organizujący imprezę turystyczną.

⁴ Stosunek prawny z elementem obcym to taki, który nie jest zamknięty w obrębie jednego państwa. Taki stosunek może być powiązany z obszarami prawnymi innych państw za pośrednictwem różnych czynników (np. obywatelstwo, miejsce zamieszkania, miejsce zdarzenia skutkującego powstaniem zobowiązania). Zob. Pazdan 2009: 21–22; Mostowik 2006: 471 oraz Mostowik 2008: 200–201.

⁵ Na marginesie wskazać należy, że zgodnie z utrwalonym obecnie poglądem, kwestia prawa właściwego dla danego stosunku prawnego powinna zostać rozstrzygnięta w każdym przypadku, a nie tylko tam, gdzie pojawia się element obcy (zob. Pazdan 2001: 21–22; Pazdan 2009: 21–22; Mostowik 2006: 471; Czepełak 2008: 143–144; Świerczyński 2008: 17).

niowego. Normy te znajdują się obecnie zarówno w aktach zawierających regulacje dotyczące właściwego prawa, jak i właściwej jurysdykcji.

Ustalenie prawa właściwego dla umowy

Turystyka immanentnie związana jest z pytaniami o właściwość prawa (Mostowik 2008: 200). Przekraczanie granic poszczególnych państw powoduje przemieszczanie się po różnych obszarach prawnych oraz wchodzenie w relacje prywatnoprawne z podmiotami mającymi miejsce zamieszkania lub siedzibę w innych państwach. Podstawą do ustalenia prawa właściwego dla dochodzenia roszczeń wynikających z umów o świadczenie usług turystycznych są przepisy prawa prywatnego międzynarodowego. W jego skład wchodzi zarówno normy zawarte w ustawach krajowych, jak i umowach międzynarodowych oraz w prawie stanowionym przez organy Unii Europejskiej. Obowiązująca przez długie lata polska ustawa Prawo prywatne międzynarodowe z 12 listopada 1965 r.⁶, została z dniem 16 maja 2011 r. zastąpiona przez ustawę z 4 lutego 2011 r.⁷ Podobnie jednak jak ustawa poprzednia, również obecnie obowiązująca znajduje zastosowanie jedynie w niewielkim zakresie spraw. Jedynie historyczne znaczenie posiada także jeszcze do niedawna wyłączająca zastosowanie polskiej ustawy konwencja rzymska o prawie właściwym dla zobowiązań umownych z 19 czerwca 1980 r.⁸ Z dniem 17 grudnia 2009 r. konwencja rzymska zastąpiona została przez Rozporządzenie (WE) Nr 593/2008 Parlamentu Europejskiego i Rady z 17 czerwca 2008 r. w sprawie prawa właściwego dla zobowiązań umownych⁹, do którego polska ustawa wprost odsyła w art. 28 w zakresie zobowiązań umownych. Wymienione rozporządzenie, z uwagi na jego bezpośrednie stosowanie¹⁰, jest obecnie podstawowym aktem prawnym, w oparciu o który następuje ustalenie prawa właściwego dla omawianych stosunków prawnych. Względy te decydują o tym, że właśnie w oparciu o jego postanowienia omówione zostaną zagadnienia związane z poszukiwaniem prawa właściwego dla dochodzenia roszczeń wynikających z umów o świadczenie usług turystycznych. Rozporządzenie Rzym I znajduje zastosowanie do umów zawartych po 17 grudnia 2009 r. Wyznaczając w art. 1 ust. 1 zakres swego zastosowania, rozporządzenie wskazuje, że stosuje się je do zobowiązań umownych w sprawach cywilnych i handlowych powiązanych z prawem różnych państw. Rozporzą-

⁶ Dz.U. z 1965 r. Nr 46, poz. 290 z późn. zm. (p.p.m.).

⁷ Ustawa z 4 lutego 2011 r. Prawo prywatne międzynarodowe (Dz.U. Nr 80, poz. 432 – p.p.m.).

⁸ Dz.Urz. C Nr 169 z 2005 r., s. 10 (k.rz.).

⁹ Dz.Urz. L Nr 177 z 2008 r., s. 6 (Rzym I).

¹⁰ Rozporządzenie uregulowane obecnie w art. 288 Traktatu o Funkcjonowaniu Unii Europejskiej (TfUE), zawartym 25 marca 1957 r., w wersji przyjętej Traktatem z Lizbony (wersja skonsolidowana: Dz.Urz. UE z 2010 r. Nr C 83, s. 47), jest aktem prawnym o charakterze ogólnym, wiąże w całości i znajduje bezpośrednie zastosowanie we wszystkich państwach należących do UE.

dzenie nie objęło swym zakresem zobowiązań przedkontraktowych (*culpa in contrahendo*), które zostały włączone do rozporządzenia Rzym II¹¹ (Wojewoda 2008: 17). Pomimo wyłączeń zawartych w art. 1 ust. 2 lit. a–j oraz ust. 3 rozporządzenia Rzym I, znajdzie ono zastosowanie do większości umów na podstawie których świadczone są usługi turystyczne. Rozporządzenie Rzym I w art. 2 stanowi, że jego postanowienia stosowane są także w przypadku, kiedy prawo wskazane nie jest prawem jednego z umawiających się państw, co powoduje, iż zawarte w nim normy kolizyjne mają charakter zupełny.

Zakres zastosowania prawa właściwego ustalonego na podstawie przepisów rozporządzenia Rzym I określony został w jego art. 12 i jest tożsamy z zakresem funkcjonującym na gruncie przepisów konwencji rzymskiej. Prawo ustalone w oparciu o przepisy rozporządzenia stosuje się do wykładni umowy, wykonywania wynikających z niej zobowiązań, a także w granicach uprawnień przyznanych sądowi przez prawo procesowe, skutków całkowitego lub częściowego niewykonania tych zobowiązań, łącznie z określeniem wysokości szkody w zakresie, w jakim rozstrzygają o tym właściwe przepisy prawa, sposobów wygaśnięcia zobowiązania, przedawnienia, utraty prawa ze względu na upływ terminów oraz skutków nieważności umowy (art. 12 ust. 1 pkt a–e Rzym I). Takie określenie zakresu powoduje, że prawo ustalone na podstawie rozporządzenia znajdzie zastosowanie do większości roszczeń wynikających z umów o świadczenie usług turystycznych. Jednak w art. 12 ust. 2 rozporządzenia, zawarta została swoista reguła kolizyjna. Modyfikuje ona w pewnym stopniu zastosowanie prawa ustalonego na podstawie przepisów rozporządzenia stanowiąc, że do sposobu wykonania oraz środków, które może podjąć wierzyciel w przypadku nie należytego wykonania umowy, bierze się pod uwagę prawo państwa, w którym następuje wykonanie.

Poszukując prawa właściwego dla umów o świadczenie usług turystycznych, w szczególności dla umowy o imprezę turystyczną, w pierwszej kolejności wskazać należy możliwość dokonania wyboru prawa przez strony. Jest to zasada powszechnie akceptowana w prawie prywatnym międzynarodowym (Pazdan 2001: 127; Pazdan 2009: 141; Pazdan 2008: 143; Cybula 2009: 25). Także rozporządzenie Rzym I jako podstawową zasadę przyjęło wybór prawa, który został uregulowany w jego art. 3. Zgodnie z tym przepisem, strony mogą dokonać wyboru prawa właściwego dla umowy zarówno w sposób wyraźny, jak i dorozumiany, a także zarówno co do całej umowy, jak i jej części (art. 3 ust. 1 Rzym I). Rozporządzenie Rzym I dopuszcza również następczy wybór prawa (art. 3 ust. 2) z zastrzeżeniem, że nie może on skutkować nieważnością umowy ze względu na formę oraz naruszeniem praw osób trzecich. Z kolei art. 3 ust. 3 Rzym I stanowi o konieczności respektowania przepisów prawa państwa, w którym znajdują się wszystkie inne elementy stanu faktycznego w chwili dokony-

¹¹ Rozporządzenie (WE) Nr 864/2007 Parlamentu Europejskiego i Rady z 11 lipca 2007 r. w sprawie prawa właściwego dla zobowiązań pozaumownych (Dz.Urz. L Nr 199 z 2007 r., s. 40) (Rzym II).

wania wyboru prawa właściwego, jeżeli są one zlokalizowane w innym państwie niż państwo, którego prawo zostało wybrane. Analogiczne uregulowanie, dotyczące jednak przepisów prawa wspólnotowego implementowanych do państw członkowskich, których nie można wyłączyć w drodze umowy, zawiera art. 3 ust. 4 Rzym I. Rozporządzenie określa także prawo właściwe dla oceny umowy o wybór prawa zawartej przez strony. Istnienie i ważność takiego porozumienia określa się w oparciu o prawo wskazane w art. 10, art. 11 i art. 13 rozporządzenia (art. 3 ust. 5 Rzym I).

Jeżeli strony umowy o świadczenie usług turystycznych nie dokonały wyboru prawa, to do ustalenia prawa właściwego dla umowy właściwe będą postanowienia zawarte w art. 4 rozporządzenia. Dla takiej sytuacji w przepisach rozporządzenia przyjęta została koncepcja świadczenia charakterystycznego (Pisuliński 2009: 18). Jednak w art. 4 ust. 1 Rzym I zawarty został katalog umów, dla których właściwe będzie prawo określone nie tylko przez miejsce pobytu strony zobowiązanej do świadczenia charakterystycznego (m.in. umowa zlecenie, umowa o świadczenie usług, umowa timesharing, umowa dystrybucji), ale także prawo państwa miejsca położenia nieruchomości (jeżeli przedmiotem umowy jest korzystanie z nieruchomości). Prawo właściwe dla umów o świadczenie usług turystycznych winno zostać ustalone na podstawie art. 4 ust. 1 pkt b Rzym I, a zatem będzie to prawo państwa, w którym znajduje się miejsce zwykłego pobytu usługodawcy, którym będzie w omawianym przypadku przedsiębiorca turystyczny (Gneta 2009: 152–153). W zakresie umów nie wymienionych w art. 4 ust. 1 Rzym I lub umów, których składniki są objęte zakresem więcej niż jednego z wskazanych tam przypadków, zastosowanie znajduje prawo państwa, w którym strona zobowiązana do świadczenia charakterystycznego ma miejsce zwykłego pobytu (art. 4 ust. 2 Rzym I). Jeżeli jednak z wszystkich okoliczności sprawy wyraźnie wynika, że umowa pozostaje w znacznie ściślejszym związku z prawem innego państwa, niż państwo wskazane w ust. 1 i ust. 2, to stosuje się prawo tego innego państwa (art. 4 ust. 3 Rzym I). Ponadto jeżeli nie można ustalić prawa właściwego zgodnie z ust. 1 i ust. 2 omawianego artykułu, to znajdzie zastosowanie to prawo, z którym umowa wykazuje najściślejszy związek (art. 4 ust. 4 Rzym I). Dokonując ustalenia prawa właściwego w oparciu o dwa ostatnie ustępy art. 4 Rzym I, w szczególności interpretacji przesłanek wskazujących na „ściślejszy” lub „najściślejszy związek” z prawem określonego państwa, należy brać pod uwagę wszystkie okoliczności danej sprawy. Do okoliczności tych przykładowo zaliczyć można miejsce wykonania umowy (np. miejsce położenia hotelu), siedzibę usługodawców (podwykonawców), z pomocą których organizator wykonuje umowę lub miejsce zamieszkania (siedzibę) podmiotów, na rzecz których świadczone są usługi turystyczne. Bez wątpienia wiele zależy w tych przypadkach także od uznania sądu rozstrzygającego daną sprawę, który musi dokonać oceny wymienionych okoliczności i zdecydować, czy spełniają one

kryteria przesądzające o istnieniu „ściślejszego” lub „najściślejszego związku” z prawem określonego państwa.

Omawiając zagadnienia związane z ustaleniem prawa właściwego dla umów, na podstawie których świadczone są usługi turystyczne, nie sposób pominąć problematyki prawa konsumenckiego. Za jedną z istotniejszych wad obowiązującej poprzednio polskiej ustawy prawo prywatne międzynarodowe uznawano brak instrumentów kolizyjnych służących ochronie konsumenta (Pazdan 2000: 504; Cybula 2009: 27). Obecnie problem ten jest już nieaktualny z uwagi na wymienione wcześniej odesłanie znajdujące się w art. 28 p.p.m. do rozporządzenia Rzym I, do którego w art. 6 implementowane zostały regulacje służące ochronie konsumenta (postanowienia dotyczące umów konsumenckich). W ust. 1 artykuł ten wprowadza definicję konsumenta, którym jest osoba fizyczna zawierająca umowę w celu niezwiązanym z jej działalnością gospodarczą lub zawodową. W ten sposób rozwiązane zostały wątpliwości związane z zakresem podmiotowym definicji, jakie występowały na gruncie konwencji rzymskiej. Zgodnie z rozporządzeniem konsumentem może być jedynie osoba fizyczna. Wyklucza to możliwość uznania za konsumenta osoby prawnej, która wykupuje imprezę turystyczną w celu zorganizowania wypoczynku dla swoich pracowników, a zatem bez związku z jej działalnością gospodarczą lub zawodową. Jeżeli konsument zawrze umowę z inną osobą wykonującą działalność gospodarczą lub zawodową (przedsiębiorca), to umowa taka podlega prawu państwa zwykłego pobytu konsumenta, pod warunkiem alternatywnego zachowania jednej z dwóch dodatkowych przesłanek. Pierwszą jest wykonywanie działalności gospodarczej lub zawodowej w państwie, w którym konsument ma miejsce zwykłego pobytu. Drugą stanowi fakt, że przedsiębiorca w jakikolwiek sposób kieruje swoją działalność do tego państwa lub do kilku państw z tym państwem łącznie, a umowa wchodzi w zakres tej działalności. Pierwsza przesłanka nie budzi większych wątpliwości. Wydaje się jednak, że ustalając miejsce wykonywania działalności przedsiębiorcy, winno się brać pod uwagę nie tylko miejsce wpisu przedsiębiorcy do właściwego rejestru, ale przede wszystkim miejsce, w którym na podstawie wszystkich okoliczności faktycznych, przedsiębiorca wykonuje swoją działalność. W przypadku przedsiębiorcy świadczącego usługi turystyczne będzie to w szczególność miejsce, w którym znajduje się biuro przedsiębiorcy oferujące usługi konsumentom.

Druga przesłanka może wzbudzać pewne wątpliwości dotyczące sformułowania „kieruje taką działalność”. Należy przyjąć, że oferta przedsiębiorcy (tutaj biura podróży) jest kierowana do określonego państwa (państw), a w rzeczywistości do konsumentów mających w tym państwie miejsce zwykłego pobytu. Pojawia się tutaj problem oferty znajdującej się na stronach internetowych, których dostępność jest zasadniczo terytorialnie nieograniczona. Wskazówki interpretacyjnej dostarcza pkt 24 motywów rozporządzenia Rzym I. Aby spełniona została wskazana powyżej przesłanka, strona internetowa przedsiębiorcy musi

umożliwiać zawieranie umów na odległość, przy czym język i rodzaj waluty używane na stronie nie są istotne. To powoduje, że również na gruncie przepisów rozporządzenia Rzym I krąg adresatów działalności kierowanej przez przedsiębiorcę jest w praktyce nieograniczony. Jednak jeżeli nawet umowa spełnia warunki określone w art. 6 ust. 1 Rzym I, to strony mogą dokonać wyboru prawa dla takiej umowy, z tym jednak zastrzeżeniem, że wybór taki nie może pozbawiać konsumenta ochrony przyznanej mu na podstawie przepisów, których nie można wyłączyć w drodze umowy na mocy prawa, jakie zgodnie z ust. 1 byłoby właściwe w braku wyboru prawa (art. 6 ust. 2 Rzym I). Rozporządzenie, podobnie jak wcześniej konwencja rzymska, przyjmuje rozwiązanie sprowadzające się do umożliwienia stronom wyboru prawa. Wybór ten limitowany jest jednak koniecznością respektowania minimalnego poziomu ochrony, jaki przyznaje konsumentowi prawo państwa jego zwykłego pobytu. Jeżeli przesłanki wskazane w art. 6 ust. 1 nie zostały spełnione i równocześnie strony nie dokonały wyboru prawa w oparciu o omówiony wcześniej art. 3 Rzym I, to zastosowanie znajdą reguły wskazane w art. 4 Rzym I (art. 6 ust. 3 Rzym I). Artykuł 6 ust. 4 Rzym I zawiera katalog wyłączeń zastosowania reguł określonych w ust. 1 i ust. 2, przy czym wątpliwości wzbudza regulacja, która znalazła się w art. 6 ust. 4 pkt a Rzym I. Zgodnie z nią, wymienionych przepisów nie stosuje się do umów o świadczenie usług, jeżeli usługi te świadczone mają być wyłącznie w państwie innym niż to, w którym konsument ma miejsce zwykłego pobytu. Takie brzmienie przepisu budzi wątpliwości związane z zastosowaniem art. 6 ust. 1 i ust. 2 do umów o imprezę turystyczną w przypadku, gdy usługi nią objęte w całości świadczone są poza państwem zwykłego pobytu konsumenta. Jak wiadomo, taka sytuacja występuje w przeważającej liczbie przypadków zawierania tego rodzaju umów. Wątpliwości takie nie powstawały na gruncie konwencji rzymskiej, która w art. 5 ust. 5 wyraźnie wskazywała zastosowanie art. 5 (umowy konsumenckie) do umowy o podróż. Brak podobnego przepisu w rozporządzeniu Rzym I wywołuje wskazane powyżej wątpliwości (Gneta 2009: 151–152). Nie można jednak nie uwzględnić faktu, że umowa o imprezę turystyczną jest jedną z umów najczęściej zawieranych w ramach obrotu konsumenckiego i jedną z najbardziej charakterystycznych dla tego obrotu¹². W związku z tym trzeba kierować się wykładnią celowościową przy uwzględnieniu brzmienia pkt 23 motywów rozporządzenia Rzym I. W konsekwencji należy uznać konieczność objęcia ochroną, którą zapewniają postanowienia art. 6 ust. 1 i ust. 2 Rzym I także konsumentów zawierających umowę o imprezę turystyczną, na podstawie której świadczone są usługi również w sytuacji, gdy usługi te w całości świadczone są wyłącznie w państwie innym niż państwo zwykłego pobytu konsumenta. Taką wykładnię potwierdza

¹² Pośrednim potwierdzeniem tego faktu jest również liczba klauzul stosowanych przez organizatorów turystyki w umowach o imprezę turystyczną, które wpisane zostały do rejestru niedozwolonych klauzul umownych prowadzonego przez Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów (www.uokik.gov.pl/pl/ochrona_konsumentow/niedozwolone_klauzule/rejestr_klauzul_niedozwolonych).

art. 6 ust. 4 lit. b rozporządzenia Rzym I, który wskazuje objęcie ochroną zapewnioną przez ust. 1 i ust. 3 tego artykułu umów przewozu, jeżeli dotyczą one imprez turystycznych w rozumieniu Dyrektywy 90/314¹³.

Usługi turystyczne mogą być świadczone nie tylko na podstawie umowy o imprezę turystyczną (o podróż), ale także umów o świadczenie pojedynczej usługi lub kilku usług, jednak nie spełniających kryteriów pozwalających na uznanie takiej umowy za umowę o imprezę turystyczną. Usługami turystycznymi będą zarówno najem samochodu lub pokoju w hotelu, jak i usługi przewozowe (Nesterowicz 2003: 41–42). Biorąc pod uwagę przepisy rozporządzenia Rzym I trudno jest wskazać istotne odmienności w określaniu prawa właściwego dla umów o imprezę turystyczną i umów o pojedynczą usługę turystyczną. Pewną różnicę w porównaniu z wcześniej omówionymi regulacjami stanowić może odrębne unormowanie reguł kolizyjnych dla umowy przewozu. Podstawową regułą dla tego rodzaju umowy pozostaje wybór prawa dokonany w oparciu o art. 3 Rzym I, przy czym wybór ten jest wyraźnie ograniczony w art. 5 ust. 2 akapit 2. Zgodnie z zawartą tam regulacją, strony mogą dla umowy przewozu osób dokonać wyłącznie wyboru prawa państwa, w którym podróżny ma miejsce zwykłego pobytu (a), przewoźnik ma miejsce zwykłego pobytu (b), znajduje się siedziba głównego organu zarządzającego przewoźnika (c), znajduje się miejsce wyjazdu (d) lub znajduje się miejsce przeznaczenia (e). Jeżeli strony nie dokonały wyboru prawa dla umowy przewozu osób, stosuje się do niej prawo państwa, w którym podróżny ma miejsce zwykłego pobytu pod warunkiem, że w tym samym państwie znajduje się miejsce wyjazdu lub miejsce przeznaczenia. Ponadto, jeżeli warunki te nie są spełnione, stosuje się prawo państwa, w którym znajduje się miejsce zwykłego pobytu przewoźnika (art. 5 ust. 2 zd. 2 Rzym I). Jeżeli strony nie dokonały wyboru prawa, a umowa wykazuje ściślejszy związek z prawem innego państwa niż prawo wskazane przez ust. 1 i ust. 2 art. 5 Rzym I, to stosuje się prawo tego innego państwa (art. 5 ust. 3 Rzym I). Prawo właściwe dla umowy przewozu towarów (takie umowy także mogą pojawić się w przypadku usług turystycznych), w braku wyboru prawa wskazuje art. 5 ust. 1 Rzym I. Prawem tym będzie prawo państwa, w którym przewoźnik ma miejsce zwykłego pobytu pod warunkiem jednak, że w tym samym państwie znajduje się miejsce przyjęcia towaru do przewozu, miejsce dostawy lub miejsce zwykłego pobytu nadawcy. Jeżeli warunki te nie są spełnione, to stosuje się prawo państwa, w którym znajduje się uzgodnione przez strony miejsce dostawy.

Analizując zasady poszukiwania prawa właściwego dla umów o świadczenie usług turystycznych na tle przepisów rozporządzenia Rzym I, warto poświęcić kilka uwag przepisom wymuszającym swoją właściwość oraz klauzuli porządku publicznego. Znajdują one zastosowanie niezależnie od tego, czy prawo właściwe ustalone zostało na podstawie wyboru stron, czy też w oparciu

¹³ Dyrektywa Rady Europejskiej z 13 czerwca 1990 r. (90/314/EWG) o podróżach i wycieczkach turystycznych i wakacjach sprzedawanych w formie pakietu (Dz.Urz. UE z 1990 r. Nr L 158).

o normy kolizyjne w braku wyboru prawa przez strony. Przepisy wymuszające swoją właściwość dochodzą do głosu obok prawa zasadniczo właściwego dla danego stosunku prawnego (Pazdan 2001: 25). Za przepisy tego rodzaju uznawane są normy merytoryczne, które w uregulowanym przez siebie zakresie wyłączają zastosowanie wskazanego przez miarodajną normę kolizyjną prawa obcego (Lijowska 2006: 426). Zagadnienie przepisów wymuszających swoją właściwość jest bardzo złożone i ramy niniejszego opracowania z pewnością nie pozwalają na jego wyczerpujące omówienie. Najczęściej do tej grupy zaliczane są przepisy prawa publicznego, choć nie wydaje się, aby tylko przepisy prawa publicznego mogły nosić ten charakter (Pazdan 2001: 77). Z reguły są one rozumiane jako takie, które „chcą być stosowane” i mają cel akceptowalny na płaszczyźnie międzynarodowej, a zatem nie chronią jedynie interesów danego państwa. Ponadto między nimi a konkretnym stanem faktycznym musi zaistnieć ścisły związek (Mostowik 2006: 490). Z kolei orzecznictwo Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości (ETS)¹⁴ za przepisy wymuszające swoją właściwość uznaje takie normy, które wymagają poszanowania od każdego przebywającego na terytorium państwa członkowskiego i są stosowane do wszystkich stosunków prawnych związanych z tym państwem z uwagi na to, że chronią porządek polityczny, ekonomiczny i socjalny w danym państwie członkowskim¹⁵. Warto również zauważyć, że w orzecznictwie sądów polskich problem zastosowania przepisów państwa trzeciego wymuszających swoją właściwość do tej pory się nie pojawił (Czepelak 2007: 20)¹⁶.

Omawiane rozporządzenie Rzym I również zawiera postanowienia dotyczące przepisów wymuszających swoją właściwość. Artykuł 9 ust. 1 Rzym I wprowadza definicję przepisów wymuszających swoje zastosowanie, zgodnie z którą są to przepisy, których przestrzeganie uważane jest przez państwo za tak istotny element ochrony jego interesów publicznych, jak organizacja polityczna, społeczna lub gospodarcza, że znajdują one zastosowanie do stanów faktycznych objętych ich zakresem bez względu na to, jakie prawo jest właściwe dla umowy zgodnie z rozporządzeniem. Wskazać jednak należy, że pomimo tego, iż, jak się wydaje, intencją prawodawcy wspólnotowego było w tym przypadku dostarczenie wskazówek interpretacyjnych co do określenia zakresu zastosowania unormowań dotyczących przepisów wymuszających swoją właściwość, to jednak wskazówki te ujęte zostały niezwykle szeroko. Nie wydaje się, aby odwołanie do pojęć o charakterze tak ogólnym, jak porządek publiczny, społecz-

¹⁴ Od wejścia w życie Traktatu z Lizbony wskazany w art. 19 TUE Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej (TSUE).

¹⁵ Wyrok ETS w sprawie *Arblade* z 23 listopada 1999 r. Nr C-369/96 i C-376/96, ECR 1999, s. I-8453.

¹⁶ Zagadnieniem dyskusyjnym jest problem możliwości uznania za tego rodzaju przepisy norm wchodzących w skład prawa konsumenckiego, które służą realizacji ważnych interesów wspólnotowych. Odpowiedź na pytanie dotyczące kwalifikacji norm służących ochronie konsumenta, jako przepisów wymuszających swoją właściwość, należy jednak rozstrzygnąć negatywnie (por. Lijowska 2006: 446–447; Gneta 2009: 144).

ny lub gospodarczy pozwalało na uniknięcie opisanych wcześniej wątpliwości. Zgodnie z art. 9 ust. 2 Rzym I przepisy rozporządzenia nie naruszają zastosowania przepisów wymuszających swoje zastosowanie państwa sądu orzekającego. Ponadto, zgodnie z brzmieniem ust. 3 tegoż artykułu, który wprowadza kolejny stopień możliwej modyfikacji zastosowania prawa właściwego w porównaniu z przytoczonym powyżej ust. 2, można także przyznać skuteczność przepisom wymuszającym swoje zastosowanie państwa, w którym ma nastąpić lub nastąpiło wykonanie zobowiązań wynikających z umowy w zakresie, w jakim przepisy te powodują, że wykonanie umowy jest niezgodne z prawem. Modyfikację wprowadzoną przez przytoczony przepis należy uznać za rodzaj reguły negatywnej, bowiem zastosowanie przepisów wymuszających swoją właściwość prowadzić ma do uznania wykonania umowy za niezgodne z prawem. Reguła ta nie może prowadzić do skutku pozytywnego dla wykonania zobowiązania, ale ma wywoływać wyłącznie skutek negatywny. Brak jest natomiast wskazówek co do tego, jak należy interpretować sformułowanie o niezgodnym z prawem wykonaniu umowy. Zgodnie z regułą interpretacyjną zawartą w art. 9 ust. 3 *in fine*, rozważając przyznanie skuteczności takim przepisom (przepisom wymuszającym swoją właściwość), należy uwzględnić ich charakter i cel oraz skutki ich zastosowania lub niezastosowania.

Zastosowanie prawa wskazanego na podstawie miarodajnych norm kolizyjnych może być również wyłączone na podstawie klauzuli porządku publicznego (*ordre public, public policy*). Klauzula porządku publicznego jest znana wszystkim systemom prawa prywatnego międzynarodowego, nawet jeżeli nie znajduje odzwierciedlenia w konkretnym przepisie (Czepelak 2008: 500). Konstrukcja klauzuli oparta jest na stworzeniu przez dane państwo pewnego trzonu przepisów merytorycznych, których nie może naruszać zastosowanie prawa obcego, a jej *ratio legis* stanowi potrzeba zabezpieczenia się przed niemożliwymi do przewidzenia skutkami zastosowania tego prawa. W literaturze, jako praktyczne przykłady wyłączenia zastosowania przepisów obcego prawa wskazanego przez normy kolizyjne na skutek zastosowania klauzuli porządku publicznego, przytacza się wyłączenie zastosowania przepisów dopuszczających poligamię, nie zezwalających kobiecie na wytoczenie powództwa o rozwód lub zakazujących zawarcia małżeństwa z cudzoziemcem (Pazdan 2001: 73). Również w oparciu o postanowienia rozporządzenia Rzym I, zastosowanie prawa ustalonego na podstawie przepisów rozporządzenia może zostać zmodyfikowane lub wyłączone na podstawie klauzuli porządku publicznego. Zgodnie z jego art. 21, zastosowania normy prawa wskazanego przez rozporządzenie można byłoby odmówić jedynie wówczas, gdyby takie zastosowanie w sposób oczywisty było nie do pogodzenia z porządkiem publicznym państwa sądu orzekającego. Klauzula dozwala na pominięcie niektórych uregulowań ustalonych na podstawie przepisów rozporządzenia, jeżeli skutki ich zastosowania byłyby nie do pogodzenia z podstawowymi zasadami porządku prawnego *fori*.

Podsumowując powyższe uwagi dotyczące klauzuli porządku publicznego należy jednak przyznać, że z uwagi na istnienie na płaszczyźnie kolizyjno-prawnej przepisów dotyczących ochrony konsumenta, problem zastosowania klauzuli wydaje się mieć niewielkie znaczenie (Gneta 2009: 143–144).

Ustalenie właściwego sądu

Drugim elementem, który bez wątpienia należy uwzględnić podejmując problematykę dochodzenia roszczeń wynikających z umów o świadczenie usług turystycznych, są reguły ustalania sądu właściwego dla rozstrzygnięcia danej sprawy. W obecnym stanie prawnym norm tych dostarcza rozporządzenie Rady (WE) Nr 44/2001 z 22 grudnia 2000 r. o jurysdykcji oraz uznawaniu i wykonywaniu orzeczeń w sprawach cywilnych i handlowych¹⁷, które jest w znaczącym stopniu kontynuacją obowiązującej wcześniej konwencji brukselskiej¹⁸. Jego zakres zastosowania określony został w art. 1 ust. 1. Rozporządzenie stosuje się w sprawach cywilnych i handlowych niezależnie od rodzaju sądu, przy czym z mocy wyraźnego postanowienia przepisu, zastosowanie rozporządzenia jest wyłączone w przypadku spraw podatkowych, celnych i administracyjnych. Na tle tak określonego zakresu zastosowania już w praktyce stosowania poprzedzającej rozporządzenie konwencji brukselskiej¹⁹ pojawiły się wątpliwości interpretacyjne co do zakresu znaczeniowego pojęcia „sprawy cywilne”. ETS wypowiadając się w tej sprawie stwierdził, że przy definiowaniu pojęcia „sprawy cywilne i handlowe” należy brać pod uwagę główne cele i zakres konwencji, ale także ogólne zasady wynikające z systemów państw konwencyjnych (Maliszewska-Nienartowicz 2004, cz. 1: 429). Oznaczałoby to, że pojęcia te winny być definiowane nie tylko na gruncie postanowień konwencji (wykładnia autonomiczna), choć przy uwzględnieniu celu i zakresu konwencji, ale także z odwołaniem się do regulacji systemów prawa krajowego. Wskazuje się przy tym, że w powyższym zakresie w procesie kwalifikowania określonej sprawy jako sprawy handlowej lub cywilnej, należy brać pod uwagę kryterium materialne, a nie proceduralne (Flaga-Gieruszyńska 2000: 69). W zakres tak pojętych spraw cywilnych należałoby włączyć te, które dotyczą stosunków majątkowych i niemajątkowych pomiędzy osobami fizycznymi i prawnymi, a oparte są o zasadę równorzędności podmiotów (Wolter *et al.* 1999: 17). W przypadku stosunków prawnych powstających na tle świadczenia usług turystycznych krąg spraw, które zaliczyć należy do tak zdefiniowanych spraw cywilnych – z zastrzeżeniem wyraźnych wyłączeń

¹⁷ Dz.Urz. z 2001 r. Nr L 12, s. 1 (Bruksela I).

¹⁸ Konwencja brukselska z 27 września 1968 r. o jurysdykcji i wykonywaniu orzeczeń sądowych w sprawach cywilnych i handlowych (Dz.Urz. C Nr 27 z 1998 r., C 27, s. 1).

¹⁹ Konwencja brukselska z 27 listopada 1968 r. o jurysdykcji i wykonywaniu orzeczeń sądowych w sprawach cywilnych i handlowych (Dz.Urz. UE z 1998 r. Nr C 27, s. 1).

wskazanych w rozporządzeniu – jest w praktyce nieograniczony. Przytłaczająca większość roszczeń powstających w związku ze świadczeniem usług turystycznych mieściła się będzie w zakresie regulacji rozporządzenia. Wyłączenia wskazane w art. 1 ust. 2 rozporządzenia także w pewnej części mogą mieć znaczenie dla tego rodzaju stosunków. Rozporządzenie nie znajduje zastosowania do stanu cywilnego, zdolności prawnej i zdolności do czynności prawnych, ustawowego przedstawicielstwa osób fizycznych, stosunków majątkowych małżeńskich, prawa spadkowego wraz z testamentem, upadłości, układow i podobnych postępowań, ubezpieczeń społecznych oraz sądownictwa polubownego.

Dochodzenie roszczeń wynikających z umów o świadczenie usług turystycznych może być także następstwem popełnienia czynu podlegającego regulacji prawa karnego²⁰. Z tego punktu widzenia istotne znaczenie ma objęcie zakresem rozporządzenia spraw cywilnych rozpoznawanych przez sąd karny w postępowaniu adhezyjnym. Nie jest przy tym istotne, czy sprawa jest rozstrzygana w procesie, czy w postępowaniu nieprocesowym (Pazdan 2004: 15).

Generalną zasadą ustanowioną rozporządzeniem jest przyjęta w art. 2 ust. 1 zasada *actor sequitur forum rei*. Zgodnie z nią, osoby mające miejsce zamieszkania na terytorium państwa członkowskiego mogą być pozywane niezależnie od ich obywatelstwa przed sądy tego państwa. Rozporządzenie posłużyło się łącznikiem miejsca zamieszkania (siedziby) pozwanego. Ponadto do osób niebędących obywatelami państwa członkowskiego, ale mających w nim miejsce zamieszkania, stosuje się przepisy o jurysdykcji właściwej dla obywateli tego państwa (art. 2 ust. 2 Bruksela I). Istotne znaczenie ma wykładnia pojęcia „miejsce zamieszkania” w przypadku osoby fizycznej oraz „siedziba” w przypadku podmiotów niebędących osobami fizycznymi. Rozporządzenie ustanawia w art. 59 zasady określania miejsca zamieszkania osoby fizycznej, nakazując stosowanie w tym zakresie przez sąd prawa krajowego. Jeżeli pozwany jest osobą fizyczną (np. osoba fizyczna będąca przedsiębiorcą świadczącym usługi turystyczne), to dla określenia miejsca zamieszkania należy odwołać się do przepisów prawa krajowego.

Nieco inaczej wygląda sposób określania „miejsca zamieszkania” (siedziby) podmiotów nie będących osobami fizycznymi. Art. 60 ust. 1 rozporządzenia wskazując na „spółki i osoby prawne” wprowadza autonomiczną definicję ich „miejsca zamieszkania”. Miejscami tymi są alternatywnie miejsca, w których znajduje się: a) siedziba statutowa, lub b) główny organ zarządzający, lub c) główne przedsiębiorstwo. Oznacza to, że wymienione podmioty, które mają wskazaną w art. 60 ust. 1 Bruksela I siedzibę statutową, organ zarządzający lub przedsiębiorstwo położone w trzech różnych państwach mogą być wedle wybo-

²⁰ Przykładem może być przestępstwo narażenia człowieka na bezpośrednie niebezpieczeństwo utraty życia albo ciężkiego uszczerbku na zdrowiu (art. 160 § 1 ustawy z 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, Dz.U. Nr 88 poz. 553 z późn. zm.) lub spowodowania zdarzenia zagrażającego życiu lub zdrowiu wielu osób albo mieniu w wielkich rozmiarach (163 § 1 k.k.), które mogą być popełnione na skutek niewłaściwego wykonania umów o świadczenie usług turystycznych, w tym umowy o imprezę turystyczną.

ru powoda pozywane w jednym z tych państw (Weitz 2004: 220). Ta regulacja również może mieć znaczenie w obszarze świadczenia usług turystycznych, jednak zasadniczo jedynie w sytuacji, gdy stroną pozywającą nie jest usługobiorca, lecz usługodawca. Wszędzie tam, gdzie roszczenia będą podnoszone w ramach stosunków prawnych powstałych na tle świadczenia usług turystycznych, zastosowanie znajdą regulacje szczególne rozporządzenia, w tym dotyczące umów z udziałem konsumenta.

W art. 3 ust. 1 rozporządzenie reguluje tzw. jurysdykcję nadmierną²¹ stanowiąc, że osoby mające miejsce zamieszkania na terytorium państwa członkowskiego, mogą być pozywane przed sądy innego państwa członkowskiego jedynie w zgodzie z przepisami rozporządzenia. Nie znajdują zastosowania wobec tych osób normy dotyczące jurysdykcji zawarte w przepisach krajowych, w szczególności wymienione w załączniku nr 1 do rozporządzenia (por. art. 3 ust. 2 Bruksela I). W stosunku do pozwanych niemających miejsca zamieszkania w jednym z państw członkowskich mogą być stosowane – z zastrzeżeniem przepisów rozporządzenia o jurysdykcji wyłącznej (art. 22 Bruksela I) oraz umownej (art. 23 Bruksela I) – przepisy wewnętrzne państw członkowskich dotyczące jurysdykcji.

Praktyka wskazuje, że w przypadku usług turystycznych w przeważającej mierze występują roszczenia podmiotów korzystających z usług turystycznych, którymi mogą być zarówno osoby fizyczne, jak i prawne²². W konsekwencji ta przeważająca w swej liczbie kategoria roszczeń nie będzie objęta zasadą generalną wskazaną w rozporządzeniu, ale jurysdykcją szczególną oraz jurysdykcją dotyczącą umów z udziałem konsumentów. Z kolei mając na uwadze te przypadki, w których zasada ogólna znalazłaby zastosowanie, trudno jest doszukiwać się szczególnego wpływu przyjętej metody regulacji na dochodzenie roszczeń. Można jedynie wskazać, że związanie sądu z krajem miejsca zamieszkania (siedzibą) pozwanego, biorąc pod uwagę transgraniczny charakter turystyki oraz nierzadko znaczne oddalenie miejsca zdarzenia będącego podstawą dla dochodzonych roszczeń od miejsca położenia sądu, może skutkować określonymi utrudnieniami w zakresie przeprowadzania dowodów. Ma to wpływ nie tylko na ekonomikę procesową i możliwość rozpatrzenia sprawy w rozsądnym terminie, ale może również skutkować brakiem możliwości przeprowadzenia określonych dowodów czy ustalenia faktów, biorąc pod uwagę czas, jaki upłynie od ich nastąpienia.

W art. 5 rozporządzenia Bruksela I uregulowana została jurysdykcja szczególna. Jej zasadą jest możliwość dokonania przez powoda wyboru sądu w oderwaniu od regulacji ogólnej wskazanej w art. 2 rozporządzenia. Regulacja dotycząca jurysdykcji szczególnej, nazywanej także specjalną (*special jurisdiction*),

²¹ W jej przypadku brak jest wystarczającego związku pomiędzy sprawą a państwem sądu mającego ją rozpoznać (Maliszewska-Nienartowicz 2004, cz. 1: 430; Hackspiel 1999: 709).

²² Wspomniany już przykład przedsiębiorcy organizującego wypoczynek dla swoich pracowników.

daje powodowi szersze uprawnienie niż wynikające z zasady ogólnej w sytuacji, gdy sąd wskazany przez regulację ogólną jest dla powoda z określonych względów niekorzystny (Maliszewska-Nienartowicz 2004, cz. 1: 431; Flaga-Gieruszyńska 2000: 73). Spośród przypadków jurysdykcji szczególnej wskazanych w art. 5 Bruksela I jeden ma bardzo istotne znaczenie w kontekście przedmiotu niniejszej pracy. Objęte nim są uregulowane w art. 5 pkt 1 roszczenia wynikające z umów. W pewnych przypadkach mogą znaleźć zastosowanie także przepisy dotyczące roszczeń o odszkodowanie lub przywrócenie stanu poprzedniego, wynikające z czynu zagrożonego karą, które znalazły się w art. 5 pkt 4 rozporządzenia. W zakresie postępowań, których przedmiotem jest dochodzenie roszczeń wynikających z umów, rozporządzenie Bruksela I wprowadza zasadę, zgodnie z którą osoba mająca miejsce zamieszkania na terytorium państwa członkowskiego, może być także pozywana przed sąd miejsca, w którym zobowiązanie zostało wykonane lub miało być wykonane (art. 5 pkt 1 Bruksela I). Rozporządzenie posługuje się w tym przypadku łącznikiem *locus executionis* (Pazdan 2004: 17). Przyjęta zasada odpowiada celowi bliskości sądu i miejsca wykonania zobowiązania i jest uzasadniona istnieniem ścisłego związku pomiędzy umową a rozpatrującym sprawę sądem (Skibińska 2010, nr 8: 419)²³. Ma to w konsekwencji służyć rozpatrzeniu sprawy przez sąd najbliższy związany z łączącą strony umową, co niewątpliwie wpływa na sprawność i efektywność postępowania dowodowego.

Wszystkie te uwagi mają odpowiednie zastosowanie także w kontekście zobowiązań umownych związanych z turystyką. W szczególności dotyczy to świadczenia usług turystycznych na podstawie umowy o imprezę turystyczną. W takim przypadku nierzadko miejsce wykonania zobowiązania znajduje się w innym kraju niż wskazane na podstawie jurysdykcji ogólnej miejsce zamieszkania lub siedziby pozwanego. Tak znaczne oddalenie nie służyłoby należytemu rozpoznaniu przez sąd wszystkich okoliczności sprawy, często także z uwagi na brak znajomości specyficznych uwarunkowań panujących w miejscu wykonania umowy. Nawet posłużenie się przez sąd opinią biegłych niekoniecznie musi prowadzić do zadowalających rezultatów w tym zakresie, m.in. z uwagi na upływ czasu spowodowany odległością pomiędzy miejscem wykonania umowy i koniecznością przeprowadzenia w nim postępowania dowodowego (np. dowodu z oględzin) a miejscem rozpatrywania sprawy przez sąd. Nie bez znaczenia są też specyficzne uwarunkowania kulturowe, w jakich następuje realizacja zobowiązania (Wójtowicz 2007: 42). Przemawia to na rzecz zasady przyjętej przez art. 5 pkt 1 rozporządzenia, jako najlepiej realizującej wspomniany cel bliskości (ścisłego związku) pomiędzy umową (miejscem jej wykonania), a rozpatrującym sprawę sądem. Wybór miejsca dochodzenia roszczeń (jurysdykcja ogólna lub szczególna) pozostawiony został powodowi, co oczywiście stawia pozwanego, który nierzadko będzie musiał brać udział w postępowaniu w obcym kraju w sy-

²³ Zob. również orzeczenia ETS z 3 maja 2007 r. w sprawie C 386/05, *Color Drack*, ECR I-3699 oraz z 9 lipca 2009 r. w sprawie C 204/08, *Rehder*, ECR I-0000.

tuacji mniej korzystnej w stosunku do jurysdykcji ogólnej (art. 2 ust. 1 Bruksela I). Dlatego też ETS zwracał uwagę na potrzebę zawężającej wykładni zakresu zastosowania jurysdykcji szczególnej uregulowanej w art. 5 pkt 1 Bruksela I, co jednak nie wyklucza w pewnych szczególnych przypadkach możliwości szerszej interpretacji tego przepisu (Sznajder 2005: 497)²⁴.

Na tle tej regulacji pojawia się szereg zagadnień szczegółowych. Wyjaśnienie ich ma duże znaczenie także w kontekście zobowiązań umownych związanych ze świadczeniem usług turystycznych. Większość z nich pojawiała się już w praktyce stosowania konwencji brukselskiej. Były one przedmiotem wypowiedzi doktryny oraz licznych orzeczeń, w tym wydanych przez ETS, które z uwagi na tożsamość regulacji wcześniej obowiązujących konwencji²⁵ i rozporządzenia Bruksela I, znajdują odpowiednie zastosowanie (Sznajder 2005: 495).

Ważnym zagadnieniem decydującym o kwalifikacji określonej sprawy do zakresu spraw objętych regulacją art. 5 pkt 1 rozporządzenia jest wykładnia pojęć „umowa” oraz „roszczenie wynikające z umowy”. Wywoływało ono liczne wątpliwości interpretacyjne i bardzo często było przedmiotem wykładni dokonywanej przez ETS (Maliszewska-Nienartowicz 2004, cz. 1: 431; Sznajder 2005: 495). Odnosząc się do znaczenia pojęcia „sprawy dotyczącej umów” ETS wskazywał jeszcze na gruncie konwencji brukselskiej, że będzie nią każde zobowiązanie, w które dobrowolnie zaangażowała się tak jedna, jak i druga strona lub też każde zobowiązanie zaciągnięte dobrowolnie wobec innej osoby (Sznajder 2005: 500). Podstawowym kryterium będzie zatem dobrowolność zaciągniętego zobowiązania. Wydaje się ono na pierwszy rzut oka kryterium dość przejrzystym, pozwalającym na dokonanie sprawnej kwalifikacji. Trzeba jednak zwrócić uwagę, iż w pewnym stopniu abstrahuje ono od realiów gospodarczych. Wolny rynek jako przestrzeń, w której poszczególne podmioty podejmują samodzielnie decyzje o zaciągnięciu określonego zobowiązania (zawarciu umowy), jest założeniem daleko idealistycznym. W rzeczywistości decyzja o zawarciu umowy nierzadko podyktowana jest sytuacją gospodarczego przymusu, a wybór ewentualnego kontrahenta może być znacznie ograniczony (Sznajder 2005: 500).

Należy do tej listy dodać problematykę umów zawieranych przez przystąpienie, w przypadku których w praktyce strona pozbawiona jest wyboru co do kształtu zobowiązania, a może jedynie wybrać zawarcie umowy lub zrezygnować z jej zawarcia. Jak wiadomo, jest to powszechna praktyka także w przypadku umów o imprezę turystyczną. Ten problem dotyczy więc również umów o świadczenie usług turystycznych, przy odpowiednim uwzględnieniu regulacji rozporządzenia dotyczących umów z udziałem konsumenta. Niejednokrotnie podmiot zamierzający zawrzeć umowę jest także ograniczony w wyborze kontrahenta, co oznacza, że nie sposób jest tutaj mówić o całkowitej dobrowolno-

²⁴ Zob. także wyrok ETS z 27 września 1988 r. w sprawie 189/87, *Kalfelis v. Schröder*, ECR 1988, s. 5565.

²⁵ Chodzi tutaj w szczególności o wymienioną wcześniej konwencję brukselską z 1968 r.

ści zaciągnięcia zobowiązania. Przykładami tego rodzaju ograniczeń mogą być umowy zawierane z przewodnikami turystycznymi w przypadkach istnienia obowiązku korzystania z usług przewodnika lub niebędąca umową o świadczenie usług turystycznych, jednak znajdująca szerokie zastosowanie w tym obszarze umowa ubezpieczenia²⁶.

Ciekawym zagadnieniem kwalifikacyjnym na tle stosowania art. 5 pkt 1 rozporządzenia Bruksela I jest wyodrębnienie zakresu jurysdykcji dotyczącej umów i jurysdykcji w sprawach z zakresu czynów niedozwolonych oraz czynów do nich podobnych (*quasi-delikty*). To rozgraniczenie jest istotne zwłaszcza w kontekście dopuszczalnego w systemach prawnych wielu państw zbiegu roszczeń *ex delicto* i *ex contractu*. Ma to znaczenie także w przypadku roszczeń dotyczących umów związanych z turystyką, gdzie nierzadko roszczeniu wynikającemu z umowy towarzyszy roszczenie będące skutkiem popełnienia czynu niedozwolonego (np. w przypadku szkód na osobie). Odwołując się do orzecznictwa ETS należy podkreślić, że Trybunał opierając się na autonomicznej wykładni zwrotów użytych w rozporządzeniu (art. 5 pkt 1 i pkt 5 Bruksela I) wskazuje, że jeżeli pomiędzy stronami istniało powiązanie o niewątpliwie umownym charakterze, to uzasadnionym jest zastosowanie jurysdykcji w sprawach dotyczących umów, nawet jeżeli naruszenie może być w określonych przypadkach uznane za posiadające cechy deliktu (Sznajder 2005: 502–503).

Odnosząc się do problemu zbiegu roszczeń podnieść należy, że zagadnienie kwalifikacji sprowadza się w tym przypadku nie tylko do odpowiedzi na pytanie, czy sąd właściwy na podstawie art. 5 pkt 1 rozporządzenia jest władny rozpoznać sprawę w zakresie roszczeń pozaumownych, ale także czy sąd właściwy zgodnie z art. 5 pkt 3 rozporządzenia może dokonać rozstrzygnięcia co do roszczeń o charakterze umownym, które są oparte na tych samych okolicznościach faktycznych. Trybunał odnosząc się do tej drugiej sytuacji orzekł, że sąd właściwy dla rozpatrzenia roszczeń deliktowych nie jest uprawniony do orzekania w sprawie związanych z nimi roszczeń opartych na umowie. Swe rozstrzygnięcie Trybunał uzasadnił koniecznością stosowania zawężającej wykładni przepisów, które stanowią wyjątek od ogólnej zasady, jaką jest zasada *actor sequitur forum rei*²⁷. Trybunał nie wypowiadał się natomiast w sprawie sytuacji odwrotnej, a zatem czy sąd władny rozstrzygnąć o roszczeniach wynikających z umowy może także objąć swym orzeczeniem roszczenia o charakterze deliktowym. Wymienione wcześniej stanowisko Trybunału z pewnością nie przesądza o braku takiej możliwości, choć może stanowić pewną wskazówkę interpretacyjną. Biorąc pod uwagę podzielone w tym zakresie poglądy doktryny (Sznajder 2005: 508) oraz

²⁶ Obowiązek zapewnienia w określonych przypadkach opieki przewodnika turystycznego przez organizatora turystyki wynika z art. 30 ust. 1 ustawy z 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych (tekst jednolity: Dz.U. z 2004 r. Nr 223 poz. 2268 – u.u.t.). Z kolei umowa ubezpieczenia należy do tzw. umów kwalifikowanych, gdyż może być zawarta jedynie z zakładem ubezpieczeń (zob. Wąsiewicz 1997: 93).

²⁷ Wyrok ETS z 27 września 1988 r. w sprawie 189/87, *Kalfelis v. Schröder*, ECR 1988, s. 5565.

nie wypowiadając się kategorycznie po żadnej ze stron wskazać jednak należy kilka, jak się wydaje ważnych, aspektów praktycznych tego zagadnienia. Umożliwienie jednemu sądowi orzekania zarówno w sprawie roszczeń wynikających z umowy, jak i opartych na tych samych podstawach faktycznych roszczeniach deliktowych z pewnością podyktowane byłoby względami ekonomiki procesowej. W przypadku bardziej skomplikowanych spraw, wymagających skorzystania z wiedzy specjalistycznej, której nie posiada sąd, a ułatwiającej składowi orzekającemu odpowiednie rozpoznanie wszystkich okoliczności faktycznych, zaistnieje konieczność przeprowadzenia szeregu dowodów, w tym z opinii biegłych, jak również z przesłuchań świadków. Przeprowadzenie takich dowodów jest czasochłonne, a niejednokrotnie ich właściwe przeprowadzenie wymaga odpowiednio krótkiego czasu, jaki upływa od zdarzenia będącego źródłem podnoszonych roszczeń. Wykonanie szeregu skomplikowanych badań będzie z reguły nie tylko czasochłonne, ale także kosztochłonne. Ponadto niejednokrotnie sąd wyznaczony przez art. 5 pkt 1 rozporządzenia będzie właściwy także zgodnie z art. 5 pkt 3 rozporządzenia, gdyż nierzadko miejsce wykonania umowy może być tożsame z miejscem wskazanym w art. 5 pkt 3 rozporządzenia. Nie można w końcu wykluczyć sytuacji, w których orzeczenia wydawane w sprawach dotyczących wymienionych rodzajów roszczeń rozpatrywanych oddzielnie będą ze sobą sprzeczne. Wszystkie podniesione argumenty wydają się ostrożnie przemawiać za dopuszczeniem możliwości łącznego rozpatrywania przez sąd właściwy w sprawie dotyczącej odpowiedzialności *ex contractu* także o roszczeniach objętych reżimem *ex delicto*, jeżeli są one oparte na tych samych okolicznościach faktycznych.

Oczywiście nie są pozbawione znaczenia także argumenty przeciwnie, odwołujące się do konieczności zawężającej interpretacji omawianych przepisów, ich autonomicznej wykładni, poszanowania interesów pozwanego oraz utraty praktycznej doniosłości regulacji objętej art. 5 pkt 3 rozporządzenia w przypadku „podporządkowania” roszczeń wynikających z czynu niedozwolonego, roszczeniom wynikającym z umowy. W odniesieniu do tego ostatniego argumentu wskazać jednak należy, że słusznie podnosi się, iż roszczenia oparte na umowie są związane z dobrowolnym aktem stron, które zdecydowały się na jej zawarcie. Tymczasem zdarzenie mające charakter czynu niedozwolonego jest zazwyczaj zdarzeniem przypadkowym, nieprzewidywanym przez strony. Ponadto wskazuje się, że charakter stosunku prawnego zdeteminowany jest przez umowę zawartą przez strony, a nie zobowiązanie wynikające z deliktu (Sznajder 2005: 510).

Ciekawym zagadnieniem, ściśle związanym z tematem niniejszego opracowania jest powstający na tle art. 5 pkt 1 rozporządzenia problem wykładni pojęcia „miejsce wykonania umowy”. Rozstrzygnięcie wątpliwości w tym zakresie ma istotny wpływ na decyzję co do ustalenia sądu właściwego dla rozstrzygnięcia sprawy. Zagadnienie to wygląda także interesująco na tle umów związanych z turystyką, w tym umów o organizację imprezy turystycznej, które przewidują

spełnienie szeregu świadczeń nierzadko w miejscach leżących na obszarze różnych państw. Trybunał, dokonując rozstrzygnięcia jeszcze na gruncie przepisów konwencyjnych, odrzucił wykładnię autonomiczną i opowiedział się za ustalaniem miejsca wykonania zobowiązania w oparciu o prawo właściwe dla danej sprawy (*lex causa*), wskazane przez normę kolizyjną obowiązującą w siedzibie sądu orzekającego (Maliszewska-Nienartowicz 2004, cz. 1: 431; Pazdan 2004: 17; Weitz 2004: 221)²⁸.

Na gruncie przepisów rozporządzenia Bruksela I problem ten został jednak rozwiązany odmiennie. Rozporządzenie w art. 5 pkt 1 lit. b wprowadza autonomiczną definicję miejsca wykonania zobowiązania, odrębną dla umów sprzedaży rzeczy ruchomych oraz umów o świadczenie usług, przy czym strony mogą także miejsce spełnienia świadczenia odmiennie określić w umowie. Dla istotnych z punktu widzenia niniejszego opracowania umów o świadczenie usług turystycznych miejscem tym będzie miejsce gdzie usługi były lub miały być świadczone.

Na tle regulacji art. 5 pkt 1 rozporządzenia pojawia się także problem wielomiejscowości świadczenia usług (na podstawie jednej umowy) oraz jej wpływu na ustalenie właściwej jurysdykcji. Taka sytuacja jest bardzo charakterystyczna dla umów, na podstawie których świadczone są usługi turystyczne. W szczególności umowa o imprezę turystyczną zakłada świadczenie szeregu usług, które traktowane są jako całość tworząca imprezę turystyczną. Na całość tę mogą składać się usługi transportowe, noclegowe, wyżywienie, pilotaż, przewodnictwo i cały szereg innych usług, które wchodzących w skład pakietu tworzącego imprezę turystyczną. Regułą jest także, że przynajmniej część z tych usług świadczona jest w różnych miejscach. Literalne rozumienie art. 5 pkt 1 rozporządzenia musiałoby prowadzić do „rozcłonkowania” jurysdykcji, gdyż dla każdej usługi świadczonej na podstawie umowy właściwy byłby inny sąd. Taka sytuacja z pewnością nie służyłaby celowi, jakim jest ujednolicenie zasad jurysdykcji sądowej oraz jej przewidywalność (Skibińska 2010: 419). Tymczasem jak się wskazuje, ustalone w oparciu o art. 5 pkt 1 Bruksela I miejsce wykonania zobowiązania ma dotyczyć całej umowy i wszystkich wynikających z niej roszczeń w oparciu o koncepcję tzw. świadczenia charakterystycznego, co właśnie zapobiegać ma rozszczepieniu jurysdykcji. Ta reguła znajduje zastosowanie w przypadku, gdy ma się do czynienia z wielością miejsc świadczenia usług położonych na terytorium jednego państwa członkowskiego lub kilku państw członkowskich (Weitz 2004: 222). Właściwym dla rozpoznania wszystkich roszczeń wynikających z umowy powinien być jeden sąd²⁹. W takim przypadku za miejsce świadczenia usług należy uznać miejsce, które zapewnia najściślejszy związek pomiędzy umową a właściwym sądem, którym jest zasadniczo miejsce świadczenia głów-

²⁸ Zob. także wyroki ETS z 6 października 1976 r. w sprawie nr 12/76, *Tessili v. Dunlop*, ECR 1976, 1473 oraz z 29 czerwca 1994 r. w sprawie nr C-288/92, *Custom Made Commercial Ltd. v. Stawa Metallbau GmbH*, ECR 1994, s. 1–2913.

²⁹ Zob. orzeczenia ETS w sprawie C 386/05, *Color Drack* oraz w sprawie C 204/08, *Rehder*.

nego. Wypowiadając się na temat podstaw do określenia miejsca świadczenia głównego Trybunał stwierdził, że należy je w miarę możliwości wywieść z postanowień umowy, przy uwzględnieniu okoliczności faktycznych świadczenia usług (Skibińska 2010: 419)³⁰.

Przytoczone tezy należy odpowiednio odnieść do umów o świadczenie usług turystycznych. W przypadku umowy o imprezę turystyczną, zarówno z jej treści, jak i okoliczności towarzyszących jej wykonaniu z reguły można wywieść, które ze świadczeń objętych umową stanowi świadczenie główne. Należy przy tym wziąć pod uwagę, że zasadniczym celem zawarcia umowy o imprezę turystyczną jest zaspokojenie potrzeb turysty w zakresie wypoczynku i rekreacji (Majewski 2010: 54–55). Jeżeli celem umowy jest pobyt w miejscowości nadmorskiej, to cały szereg świadczeń nią objętych, które nie są bezpośrednio z tym celem związane można uznać za świadczenia poboczne. Głównymi świadczeniami są w tym przypadku usługi noclegowe (hotelowe), wyżywienie i transport w miejscu pobytu. Miejszem spełnienia większości z tych świadczeń będzie miejscowość docelowa. Dla nich ustalenie sądu właściwego dla rozstrzygnięcia roszczeń wynikających z umowy nie powinno nastęrczać trudności. Wątpliwości może wzbudzać charakter usługi transportowej zapewniającej dotarcie do miejsca pobytu. To świadczenie, podobnie jak inne świadczenia poboczne, można w świetle przywołanych orzeczeń Trybunału uznać jedynie za mające służyć realizacji świadczenia głównego³¹. Z pewnością dopuszczalne są jednak także interpretacje odmienne, traktujące transport do miejsca pobytu jako takie świadczenie, bez którego nie jest możliwa realizacja świadczenia głównego.

Jeżeli usługi świadczone są w różnych państwach, niebędących członkami wspólnoty, to podstawę dla określenia sądu właściwego dla rozpoznania sprawy stanowić będą reguły obowiązujące na tle wcześniejszych konwencji. Literalna wykładnia przepisów art. 5 pkt 1 rozporządzenia wskazuje na konieczności uznania zmiany kryterium, w oparciu o które ustalane będzie miejsce spełnienia świadczenia głównego. W takim przypadku nie znajdzie zastosowania autonomiczna definicja zawarta w art. 5 pkt 1 lit. b rozporządzenia, ale należy powrócić do reguł ustalania miejsca spełnienia świadczenia stosowanych na gruncie konwencji brukselskiej. Miejsce to ustalane będzie w oparciu o prawo właściwe dla danej sprawy, wskazane przez normę kolizyjną obowiązującą w siedzibie sądu orzekającego (*lex causae*) (Weitz 2004: 222)³². Zasadnym wydaje się jednak rozważenie możliwości analogicznego zastosowania definicji wskazanej

³⁰ Zob. także wyrok ETS z dnia 11.3.2010 r. w sprawie nr C 19/09, *Wood Floor Solutions Andreas Domberger v. Silva Trade*, ECR 2010.

³¹ Por. orzeczenie w sprawie *Rehder v. Air Baltic Corporation*, w którym ETS uznał operacje i czynności zmierzające do realizacji świadczenia głównego za czynności o charakterze logistycznym i przygotowawczym, mające na celu wykonanie umowy przewozu lotniczego. W konsekwencji za miejsce świadczenia głównego Trybunał uznał w tym przypadku miejsca przylotu i odlotu samolotu (Skibińska 2009: 860).

³² Autor wraca również uwagę na odmienne stanowisko, odwołujące się do wykładni autonomicznej zawartej w art. 5 pkt 1, lit. b rozporządzenia Bruksela I.

w art. 5 pkt 1 lit. b rozporządzenia. Przemawia za takim rozwiązaniem podkreślana w orzeczeniach Trybunału konieczność stosowania autonomicznej wykładni pojęć użytych w regulacjach dotyczących jurysdykcji, w tym wymienionego przepisu rozporządzenia. Takie rozwiązanie posłużyłoby z pewnością zapewnieniu jednolitości zasad jurysdykcji sądowej oraz jednolitej wykładni przepisów rozporządzenia. Ustalanie miejsca spełnienia świadczenia na podstawie *lex causae* może nie służyć także podnoszonemu przez Trybunał celowi przewidywalności jurysdykcji, a w konsekwencji naruszać podnoszony jeszcze na tle przepisów wcześniej obowiązujących konwencji postulat zapewnienia równości praw i obowiązków stronom postępowań toczących się w różnych państwach (Sznajder 2005: 498)³³. Wykładnia autonomiczna spełniałaby również postulat jednolitości i spójności stosowania przepisów prawa unijnego (Maliszewska-Nienartowicz 2010: 407, 410)³⁴.

Rozporządzenie Bruksela I, podobnie jak wiele innych aktów prawnych, w tym z zakresu prawa prywatnego międzynarodowego, zawiera także istotne z punktu widzenia świadczenia usług turystycznych regulację mającą służyć ochronie konsumenta, z uwagi na uznanie konsumenta za słabszą stronę stosunku zobowiązaniowego (Maliszewska-Nienartowicz 2004, cz. 2: 478). Rozporządzenie wprowadza autonomiczną definicję konsumenta – art. 15 ust. 1 Bruksela I uznaje za konsumenta osobę zawierającą umowę w celu, który nie może być uważany za działalność zawodową lub gospodarczą tej osoby. Oznacza to, że na gruncie rozporządzenia konsumentem będzie zarówno osoba fizyczna, jak i prawna, jednak pod warunkiem braku gospodarczego lub zawodowego charakteru dokonywanej przez nią czynności prawnej. Ma to znaczenie dla obszaru usług turystycznych, gdzie niejednokrotnie umowy o świadczenie usług turystycznych z usługodawcami są zawierane nie tylko przez osoby fizyczne, ale także prawne (np. przedsiębiorca organizujący wypoczynek dla swoich pracowników). Na gruncie przepisów rozporządzenia również przedsiębiorca będący osobą prawną zostanie uznany za konsumenta i objęty ochroną przewidzianą w sekcji 4 rozporządzenia.

Rozporządzenie wskazuje w art. 15 ust. 1 rodzaje umów zawieranych przez konsumentów, które objęte zostały ochroną. Jednak zgodnie z art. 15 ust. 1 lit. c ochrona ta znajdzie zastosowanie także do innych umów, jeżeli kontrahent konsumenta mającego miejsce zamieszkania w państwie członkowskim prowadzi w nim działalność lub jeżeli taką działalność w jakikolwiek sposób kieruje do państwa członkowskiego lub kilku państw członkowskich, a umowa pozostaje w zakresie tej działalności. W ten sposób zakres przedmiotowy rozporządzenia

³³ Zob. także wyroki ETS z 22 marca 1983 r. w sprawie nr 34/82, *Peters v. ZNAV*, ECR 1983, s. 987 oraz w sprawie nr 9/87, *Arcado v. Haviland*, ECR 1988, s. 1539.

³⁴ Na potrzebę autonomicznej wykładni przepisów rozporządzenia Trybunał wskazywał także w orzeczeniach z 13 lipca 2006 r. w sprawie nr C 103/05, *Reisch Montage*, ECR 2006, s. I-6827 oraz z 2 października 2008 r. w sprawie nr C 372/07, *Nicole Hassett v. South Eastern Health Board* i in. (Skibińska 2008: 1125).

został rozszerzony w porównaniu z zakresem wcześniej obowiązujących konwencji, przy czym jednym z celów przyświecających nowej regulacji było objęcie nią umów zawieranych z użyciem nowoczesnych środków komunikowania się, a w szczególności przez Internet (Weitz 2004: 225; Maliszewska-Nienartowicz 2004, cz. 2: 478). Ta regulacja znajduje również szerokie zastosowanie w przypadku umów o świadczenie usług turystycznych, które obecnie bardzo często zawierane są za pośrednictwem Internetu (Majewski 2010: 54).

Na tym tle pojawia się jednak pewna wątpliwość interpretacyjna związana ze znaczeniem pojęcia kierowania działalnością do państwa członkowskiego. Wątpliwość tę rozwiewa jednak pkt 24 motywów omówionego wcześniej rozporządzenia Rzym I. Rozporządzenie to, powołując się na wspólną deklarację Rady i Komisji dotyczącą art. 15 rozporządzenia Bruksela I, podkreśla konieczność zapewnienia spójności interpretacyjnej rozporządzenia Rzym I i Bruksela I. W tym kontekście odnosząc się do pojęcia działalności kierowanej objętej art. 15 ust. 1 lit. c Bruksela I, jako warunku stosowania normy chroniącej konsumenta rozporządzenie wskazuje, że objęcie ochroną określonej sytuacji wymaga, aby strona internetowa była nie tylko dostępna, ale także umożliwiała zawarcie umowy na odległość. Język i rodzaj waluty nie zostały uznane za elementy istotne, decydujące o zastosowaniu przepisów chroniących konsumenta. W odniesieniu do wpływu języka strony internetowej na możliwość zawarcia umowy takie stanowisko może być w pewnym stopniu podważane. Nie ulega wątpliwości, że obecnie powszechnym językiem w transakcjach typu *cross-border*, zwłaszcza zawieranych za pośrednictwem Internetu, jest język angielski. Dlatego też biorąc pod uwagę praktykę strony angielskojęzyczne można bez wątpliwości uznać za spełniające kryteria działalności kierowanej objętej art. 15 ust. 1 lit. c Bruksela I. Regulacja art. 15 ust. 3 Bruksela I wyłączająca zastosowanie przepisów sekcji 4 do umów przewozu wskazuje równocześnie, że mają one zastosowanie do umowy o podróż (imprezę turystyczną). Objęcie ochroną umowy o podróż jest zgodne z postanowieniami dyrektywy 90/314/WE. Oznacza to, że do umowy o przewóz wchodzącej w skład pakietu usług objętych umową o podróż zastosowanie znajdują przepisy sekcji 4 rozporządzenia.

W art. 16 ust. 1 rozporządzenie ustanawia generalną regułę, zgodnie z którą konsument może wytoczyć powództwo wedle swego wyboru albo przed sąd państwa członkowskiego, na którego terytorium siedzibę ma kontrahent konsumenta albo przed sąd miejsca zamieszkania konsumenta. Zwraca jednak uwagę, że w przypadku konsumenta rozporządzenie nie posługuje się zwrotem „sąd państwa członkowskiego miejsca zamieszkania konsumenta”, co oznacza, iż konsument może powoływać kontrahenta przed sąd dowolnego państwa, byleby miał w nim miejsce zamieszkania. Ta reguła nie znajduje jednak zastosowania w przypadku powództw kontrahenta konsumenta, który może pozwać konsumenta jedynie w państwie członkowskim miejsca zamieszkania konsumenta (art. 16 ust. 2 Bruksela I). Powyższe reguły nie ograniczają możliwości wytoczenia powództwa

wzajemnego przed sąd, przed którym zawisło powództwo główne (art. 16 ust. 3 Bruksela I). W art. 17 rozporządzenia wymienione zostały przypadki, w których można odstąpić od zasad ustanowionych w sekcji 4 rozporządzenia w drodze umowy (art. 17 Bruksela I).

Jurysdykcja wyłączna, a zatem właściwość sądu w określonej kategorii spraw niezależna od miejsca zamieszkania, uregulowana została w art. 22 Bruksela I. Znajduje ona pierwszeństwo przed innymi podstawami jurysdykcji przewidzianymi w rozporządzeniu, co jest uzasadnione istnieniem ścisłego związku przedmiotu sporu z terytorium określonego państwa (Maliszewska-Nienartowicz 2004, cz. 3: 524; Hackspiel 1999: 718). Zawarty tam katalog spraw zasadniczo nie obejmuje przypadków mających istotne znaczenie z punktu widzenia umów o świadczenie usług turystycznych. Warto jednak zwrócić uwagę na art. 22 pkt 3 rozporządzenia dotyczący ważności wpisów do rejestrów publicznych (m.in. wpis w rejestrze organizatorów turystyki i pośredników turystycznych), dla których właściwy będzie sąd państwa członkowskiego, na którego terytorium rejestr jest prowadzony.

Jednym z ostatnich zagadnień poruszonych w niniejszym opracowaniu jest możliwość umownego wskazania sądu właściwego dla rozstrzygnięcia sprawy (*prorogatio fori*), jaką przyznają normy zawarte w Sekcji 7 rozporządzenia Bruksela I. Art. 23 Bruksela I wprowadza możliwość umówienia się przez strony, z których co najmniej jedna ma miejsce zamieszkania na terytorium państwa członkowskiego, co do właściwego sądu państwa członkowskiego, przy czym jurysdykcja alternatywna tego sądu będzie możliwa tylko w przypadku zastrzeżenia tego w umowie. W przeciwnym razie sąd ten będzie miał jurysdykcję wyłączną. Umowa taka może dotyczyć zarówno sporu już zawisłego, jak i przyszłego (Maliszewska-Nienartowicz 2004, cz. 3: 526). Wprowadzone rozporządzeniem wymogi w zakresie formy *prorogatio fori* cechuje znaczna swoboda przyznana stronom (pisemna, ustna potwierdzona pismem, odpowiadająca przyjętej praktyce czy odpowiadająca zwyczajowi handlowemu) z dopuszczeniem formy elektronicznej włącznie (art. 23 ust. 2 rozporządzenia). W konsekwencji wymagania, co do formy należy uznać za łagodne (Pazdan 2004: 18). Forma elektroniczna – znajdująca duże zastosowanie w umowach o świadczenie usług turystycznych biorąc pod uwagę możliwość zaakceptowania ofert znajdujących się w Internecie za pośrednictwem formularza – zostanie dochowana jeżeli umożliwia trwały zapis umowy. Należy uznać, że wymóg ten będzie spełniony w przypadku możliwości wydruku lub zapisania na dysku tak zawartej umowy (bez potrzeby opatrzenia podpisem elektronicznym) (Weitz 2004: 231). W przypadku usług turystycznych trzeba jednak pamiętać o ograniczeniach dotyczących możliwości umownego odstąpienia od postanowień sekcji 4 rozporządzenia (umowy z udziałem konsumentów). Ograniczenia te stanowią *lex specialis* w stosunku do postanowień rozporządzenia o możliwości umownego kształtowania jurysdykcji. Ponadto pamiętać należy, że jeżeli umowa o jurysdykcję zawarta zostanie

przez strony, z których żadna nie ma miejsca zamieszkania na terytorium państw członkowskich, to sądy innych państw członkowskich nie mogą w takiej sprawie orzekać, chyba że sąd lub sądy uzgodnione przez strony prawomocnie stwierdzą brak swej jurysdykcji (art. 23 ust. 3 rozporządzenia). Ograniczenia dotyczące umownego wyboru sądu znajdują zastosowanie także w przypadku ustalenia jurysdykcji poprzez wdanie się w spór. Zgodnie z art. 24 rozporządzenia, sąd państwa członkowskiego niemający jurysdykcji w sprawie uzyskuje ją w przypadku, gdy pozwany wdał się w spór przed tym sądem. Zasada ta nie znajduje jednak zastosowania, gdy pozwany wdaje się w spór jedynie w tym celu, aby podnieść zarzut braku jurysdykcji lub jeżeli inny sąd ma jurysdykcję wyłączną zgodnie z art. 22 rozporządzenia (art. 24 Bruksela I). W ten sposób potwierdzony został kierunek wykładni istniejący na gruncie konwencji brukselskiej i usankcjonowany orzeczeniami ETS. Zgodnie z nim pozwany może nie tylko podnieść zarzut braku jurysdykcji, ale także wdać się w spór, co nie skutkuje ustaleniem jurysdykcji sądu niemającego jej zgodnie z przepisami konwencji. Zarzut braku jurysdykcji musi być jednak przez pozwanego podniesiony najpóźniej wraz z wdaniami się w spór (Weitz 2004: 231)³⁵.

Rozporządzenie w art. 25 nakłada na sądy państw członkowskich obowiązek badania swej właściwości. Jeżeli sąd stwierdzi, że wniesiona do niego sprawa należy do jurysdykcji wyłącznej innego sądu (art. 22 Bruksela I), to stwierdza z urzędu brak swej jurysdykcji. Sąd z urzędu stwierdza brak swej jurysdykcji także w przypadku, gdy pozwany mający miejsce zamieszkania w jednym z państw członkowskich został pozwany przed sąd innego państwa członkowskiego i nie wdaje się w spór (art. 26 ust. 1 Bruksela I), a jurysdykcja sądu nie wynika z przepisów rozporządzenia. W takim przypadku jednak sąd zawiesza postępowanie do czasu zbadania, czy pozwany miał czas na przygotowanie obrony, w szczególności czy miał możliwość uzyskania odpowiednich dokumentów wszczynających postępowanie lub podjęte zostały wszystkie niezbędne do tego czynności. Rozporządzenie wskazuje także odpowiednie stosowanie przepisów dotyczących doręczania dokumentów sądowych i pozasądowych, w szczególności rozporządzenia Rady nr 1348/2000 z 29 maja 2000 r. w sprawie doręczania dokumentów sądowych lub pozasądowych w sprawach cywilnych i handlowych w państwach członkowskich³⁶ (art. 26 ust. 3 Bruksela I) lub konwencji haskiej z 15 listopada 1965 r. o doręczaniu za granicą dokumentów sądowych i pozasądowych w sprawach cywilnych i handlowych³⁷ (art. 26 ust. 4 Bruksela I). Polski sąd, do którego skierowany zostanie pozew obejmujący roszczenia powstałe na tle świadczenia usług turystycznych, będzie zobowiązany do badania swej jurysdykcji nie tylko

³⁵ Por. także wyroki ETS z 24 czerwca 1981 r. w sprawie nr 150/80, *Elefanten Schuh v. Jacqmain*, IPRax 1982, z. 6, s. 234, oraz z 31 marca 1982 r. w sprawie *W v. H*, IPRax 1983, z. 2, s. 77.

³⁶ Dz.Urz. L Nr 160 z 2000 r., s. 37.

³⁷ Dz.U. Nr 87 z 2000 r., poz. 968.

w aspekcie właściwości rzeczowej (art. 16 i nast. k.p.c.³⁸) lub miejscowej (art. 27 i nast. k.p.c.), ale także przy uwzględnieniu reguł ustalonych w rozporządzeniu Bruksela I dla spraw z elementem międzynarodowym. Takie badanie sąd powinien przeprowadzić w każdym przypadku, nie tylko w zakresie spraw o charakterze międzynarodowym, z uwagi na obowiązek permanentnego badania swej właściwości wprowadzony art. 25 rozporządzenia. Podobne obowiązki ciążyą na sądach innych państw członkowskich.

Zagadnienia dotyczące zawisłości sporu uregulowane zostały w art. 27 rozporządzenia. Ta regulacja ma znaczenie także w kontekście spraw związanych z turystyką. Nierzadko może się zdarzyć, że sprawy oparte na tym samym stanie faktycznym mogą zostać wytoczone przez strony przed różnymi sądami. Decydujące znaczenie ma moment wytoczenia powództwa przed jednym z sądów państw członkowskich, przed którymi spory zawisły (art. 27 ust. 1 rozporządzenia). W takim przypadku sąd, przed którym sprawa zawisła później z urzędu zawiesza postępowanie, a następnie w przypadku stwierdzenia jurysdykcji przez sąd przed którym sprawa zawisła wcześniej, stwierdza brak swej właściwości na rzecz sądu przed którym sprawa zawisła wcześniej (art. 27 ust. 2 rozporządzenia). Rozporządzenie w art. 30 wprowadza autonomiczną definicję pojęcia zawisłości sporu. Momentem tym jest chwila, w której dokument wszczynający postępowanie (lub równorzędny) został wniesiony do sądu, a jeżeli doręczenie pozwanemu winno nastąpić przed wniesieniem dokumentu do sądu, chwila w której dokument otrzymał organ odpowiedzialny za doręczenie. Warunkiem stwierdzenia skutecznej zawisłości sporu w obydwu przypadkach jest jednak dalsze podjęcie przez powoda czynności związanych z doręczeniem dokumentów – w pierwszym przypadku pozwanemu, a w drugim do sądu. Nie wystarczy samo skierowanie pism procesowych, ale w ślad za tym winno iść faktyczne wdanie się w spór i podjęcie dalszych czynności procesowych. W przeciwnym razie sprawa ostatecznie zawiśnie przed sądem, przed którym takie czynności podjęto.

Jak wiadomo w skład stosunku prawnego łączącego klienta z organizatorem turystyki zwłaszcza, jeżeli ma się do czynienia z umową o imprezę turystyczną, wchodzi szereg świadczeń zarówno bezpośrednio związanych z celem podróży, jak i świadczeń pobocznych. Podobnie nierzadko z jednego zdarzenia mającego miejsce w czasie uprawiania turystyki, może wynikać szereg konsekwencji stanowiących przedmiot odrębnych roszczeń. Dlatego też roszczenia wynikające z jednej umowy czy oparte o jeden stan faktyczny, mogą być przedmiotem odrębnych postępowań sądowych. Równocześnie sprawy mogą wykazywać pomiędzy sobą związki o różnym stopniu intensywności. Rozporządzenie Bruksela I zawiera również regulacje dotyczące tego rodzaju spraw. Sprawy pozostające ze sobą w związku zostały zdefiniowane w art. 28 ust. 3 rozporządzenia. Są to sprawy, pomiędzy którymi istnieje tak ścisła więź, że pożądane jest ich łączne rozpoznanie i rozstrzygnięcie w celu uniknięcia wydania w oddzielnych postępo-

³⁸ Ustawa z 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. Nr 43, poz. 296 z późn. zm.).

waniach sprzecznych ze sobą orzeczeń. Jak z tego wynika podstawowym celem tej regulacji jest uniknięcie sprzeczności orzeczeń w sprawach ze sobą powiązanych. Jeżeli kilka osób kieruje swoje roszczenia w odrębnych postępowaniach, jednak opartych na tych samych okolicznościach faktycznych zasadnym jest, aby zapadłe orzeczenia wykazywały jednolitość. W art. 28 ust. 3 rozporządzenia jest to podstawowa przesłanka łącznego rozpatrywania spraw. Oczywiście pojęcie „intensywnej więzi”, jak i jej stopień, to kwestie ocenne, które winny być rozpatrywane przy uwzględnieniu *ratio legis* wprowadzonej regulacji. Nie można jednak równocześnie tracić z oczu praw i interesów uczestników poszczególnych postępowań, tak aby łączne rozpatrzenie spraw nie prowadziło to ich wypaczenia lub naruszenia. Warto również zastanowić się nad możliwością ostrożnego zastosowania analogii w zakresie celu tej regulacji, do regulacji dotyczącej zbiegu roszczeń. W przypadku spraw pozostających w związku sąd, przed którym powództwo wytoczone zostało później (przy odpowiednim zastosowaniu art. 30 Bruksela I), może zawiesić postępowanie (art. 28 ust. 1 Bruksela I). Jeżeli sprawy takie zawisły przed sądem pierwszej instancji, to sąd przed którym powództwo wytoczone zostało później, może na wniosek strony stwierdzić brak swej jurysdykcji. Warunkiem jest jednak, aby sąd przed którym powództwo zawisło wcześniej miał jurysdykcję oraz połączenie spraw było dopuszczalne zgodnie z prawem tego sądu (art. 28 ust. 2 Bruksela I). Jeżeli natomiast rozpoznanie sprawy należy do wyłącznej właściwości kilku sądów, to sąd przed którym powództwo wytoczono później z urzędu, stwierdza brak swej właściwości na rzecz sądu powództwa wcześniejszego (art. 29 Bruksela I).

Podsumowanie

Jak wynika z powyższych uwag, ustalenie prawa właściwego dla danego stosunku prawnego, jak i właściwego sądu, jest pomimo istnienia obecnie jednolitych regulacji, jakimi są rozporządzenia Rzym I i Bruksela I, zadaniem dość skomplikowanym. Jest tak między innymi dlatego, że krzyżuje się w tym obszarze kilka reżimów prawnych. W odniesieniu do usług turystycznych w szczególności ma się do czynienia ze stykiem regulacji ustanawiających zasady ogólne z przepisami służącymi ochronie konsumenta. Przepisy te, które już od dawna są przedmiotem szczególnej uwagi prawodawcy unijnego, znalazły swoje odzwierciedlenie również w obszarze prawa prywatnego międzynarodowego oraz norm wskazujących właściwy sąd. Na tle omawianych zagadnień pojawia się także problem relacji przepisów stanowionych przez instytucje Unii Europejskiej z prawem poszczególnych państw członkowskich, na których omówienie zabrakło już miejsca.

Oczywiście ramy niniejszego opracowania nie pozwoliły również na omówienie szeregu szczegółowych zagadnień występujących na tle dochodzenia roszczeń wynikających z umów o świadczenie usług turystycznych przy uwzględ-

nieniu międzynarodowego charakteru tych umów, w tym licznych wątpliwości pojawiających się w praktyce stosowania. Krótki okres obowiązywania regulacji przybliżonych powyżej powoduje, że wiele jest jeszcze miejsc wymagających podjęcia decyzji co do odpowiedniej interpretacji przepisów tych aktów prawnych, która ułatwi praktykę stosowania, a w konsekwencji usprawni dochodzenie roszczeń wynikających z umów obejmujących usługi turystyczne.

Bez wątpienia dużą zaletą w tym obszarze jest możliwość korzystania z dorobku orzecznictwa i doktryny, który powstał na gruncie stosowania przepisów aktów prawnych poprzedzających rozporządzenia Rzym I i Bruksela I, a w szczególności konwencji rzymskiej oraz konwencji brukselskiej.

Bibliografia

- Cybula P., *Kolizyjno-prawne problemy ochrony klienta w ustawie o usługach turystycznych w świetle konwencji rzymskiej o prawie właściwym dla zobowiązań umownych*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego” 2009, z. 1.
- Czepelak M., *Umowa międzynarodowa, jako źródło prawa prywatnego międzynarodowego*, Warszawa 2008.
- Czepelak M., *Wprowadzenie konwencji rzymskiej o prawie właściwym dla zobowiązań umownych z 19.06.1980 r. do polskiego porządku prawnego*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2007, nr 5.
- Flaga-Gieruszyńska K., *Konwencja o jurysdykcji krajowej i wykonalności orzeczeń w sprawach cywilnych i handlowych – wybrane zagadnienia*, „Rejent” 2000, nr 1.
- Gneta B., *Cywilnoprawna ochrona konsumentów w zakresie usług turystycznych*, [w:] *Konsument na rynku usług turystycznych w warunkach globalizacji*, Katowice 2002.
- Gneta B., *Prawo właściwe dla umowy o imprezę turystyczną*, [w:] *Transformacje prawa turystycznego*, red. P. Cybula, Kraków 2009.
- Hackspiel S., *Podstawy jurysdykcji*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 1999, nr 4.
- Lijowska M., *Instrumenty kolizyjno-prawnej ochrony konsumenta a przepisy koniecznego zastosowania*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2006, nr 2.
- Majewski A., *Umowa o imprezę turystyczną zawierana przez Internet*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2010, nr 6.
- Maliszewska-Nienartowicz J., *Regulacje rozporządzenia Rady 44/2001 dotyczące jurysdykcji wyłącznej w świetle wybranych orzeczeń Trybunału Sprawiedliwości UE*, „Monitor Prawniczy” 2010, nr 7.
- Maliszewska-Nienartowicz J., *Reguły dotyczące jurysdykcji w sprawach cywilnych i handlowych w prawie wspólnotowym – Rozporządzenie Rady 44/2001/WE, cz. 1*, „Monitor Prawniczy” 2004, nr 9.
- Maliszewska-Nienartowicz J., *Reguły dotyczące jurysdykcji w sprawach cywilnych i handlowych w prawie wspólnotowym – Rozporządzenie Rady 44/2001/WE, cz. 2*, „Monitor Prawniczy” 2004, nr 10.

- Maliszewska-Nienartowicz J., *Reguły dotyczące jurysdykcji w sprawach cywilnych i handlowych w prawie wspólnotowym – Rozporządzenie Rady 44/2001/WE, cz. 3*, „Monitor Prawniczy” 2004, nr 11.
- Mostowik P., *O podstawach właściwości prawa polskiego*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2006, z. 2.
- Mostowik P., *Wybrane zagadnienia kolizyjno-prawne w regulacjach dotyczących turystyki*, [w:] *Turystyka a prawo. Aktualne problemy legislacyjne i konstrukcyjne*, red. P. Cybula, J. Raciborski, Sucha Beskidzka–Kraków 2008.
- Nesterowicz M., *Prawo turystyczne*, Kraków 2003.
- Pazdan M., *Autonomia woli w prawie prywatnym międzynarodowym – aktualne tendencje*, [w:] *Europeizacja prawa prywatnego*, M. Pazdan, W. Popiołek, E. Rott-Pietrzyk, M. Szpunar, Warszawa 2008.
- Pazdan M., *Poszukiwanie właściwego sądu i właściwego prawa po 1 maja 2004 r.*, „Rejent” 2004, nr 3–4.
- Pazdan M., *Prawo prywatne międzynarodowe*, Warszawa 2001.
- Pazdan M., *Prawo prywatne międzynarodowe*, Warszawa 2009.
- Kodeks cywilny, t. 1: Komentarz do artykułów 1–449¹¹*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2005.
- Pisuliński J., *Europejskie prawo cywilne*, Warszawa 2009.
- Skibińska E., *Jurysdykcja szczególna*, „Monitor Prawniczy” 2010, nr 8.
- Skibińska E., *Jurysdykcja w przypadku transportu lotniczego*, „Monitor Prawniczy” 2009, nr 16.
- Sznajder K., *Pojęcie umowy i roszczenia wynikającego z umowy na tle regulacji europejskich dotyczących jurysdykcji, uznawania i wykonywania orzeczeń w sprawach cywilnych i handlowych*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2005, z. 2.
- Świerczyński M., *Prawo właściwe dla zobowiązań deliktowych według rozporządzenia Rzym II*, „Edukacja Prawnicza” 2008, nr 3.
- Ubezpieczenia w gospodarce rynkowej*, red. A. Wąsiewicz, Bydgoszcz 1997.
- Weitz K., *Jurysdykcja krajowa oraz uznawanie i wykonywanie orzeczeń w sprawach cywilnych i handlowych w świetle prawa wspólnotowego*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2004, z. 1.
- Wojewoda M., *Zasada jednolitości statutu kontraktowego w konwencji rzymskiej o prawie właściwym dla zobowiązań umownych*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2008, z. 3.
- Wolter A., Ignatowicz J., Stefaniuk K., *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 1999.
- Wójtowicz E., *Zawieranie umów o usługi turystyczne i timesharing – obowiązki przedsiębiorców*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2007, nr 6.